

El periple americà: Joan Oliver a l'exili

El 1939 Joan Oliver es va veure obligat a enfilarse el camí de l'exili. De primer a França i després a Xile. En aquest últim país, va desenvolupar-hi una frenètica activitat d'escriptor i de periodista i va establir una controvertida amistat amb Xavier Benguerel.

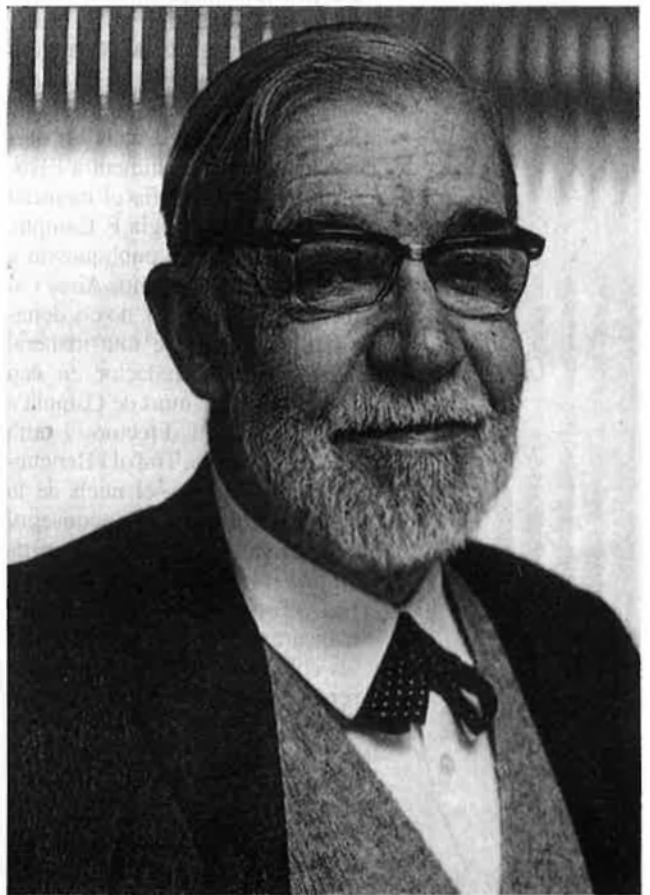
Llegir l'epistolari entre Joan Oliver i Xavier Benguerel (Proa, 1999) és com fer una immersió en dos tarannàs personals ben diferents. L'un, Benguerel, és metòdic, ordenat, i respon a cada qüestió primfiladament. L'altre, Oliver, és intuïtiu, desordenat, però amb la flama de la passió. Ambdós es manifesten com dues ànimes a la intempèrie, tant quan es fan confidències com quan es barallen, quan l'un es queixa de l'altre i l'altre es justifica, i el primer respon que ara sí que se sent alleujat, que ara sí que la seva amistat de germans ha fet arrels.

Benguerel fa un retrat d'Oliver a *Memòria d'un exili: Xile, 1940-1952*. Havia quedat finalista del premi Creixells el 1933, se'l va trobar al Poliorama i li va anar a donar les gràcies pel seu vot (de fet, l'havia confós amb Marçal Oliver). "A partir d'aquell dia ens vam veure [...] al principal de la Ronda de Sant Pere, on aleshores vivia, i una o dues vegades muntats en el seu cotxe, un dels encara rars que en aquella època corrien moderadament per Barcelona. Vam congeniar de seguida..." Això és cert perquè, vivint ambdós la passió per la poesia i el teatre, sembla que Benguerel decantà la balança d'un jurat (inclinat a atorgar-lo a Ruyra) a l'hora de premiar Oliver amb el Premi de Teatre Català de la Comèdia per *La fam*, l'any 1938. De fet, van treballar junts a la Institució de les Lletres Catalanes i es veien cada dia (Oliver, dirigint-ne les publicacions; Benguerel, amb un simple càrrec

administratiu). Van fer una estada a Olot, on el conseller de Cultura els havia enviat perquè hi escrivissin un *Comte Arnau* —en publicaren fragments a diferents revistes d'exili— i van fer també l'exili junts d'ençà que es retrobaren al mas Perxers de l'Agullana. Calculo que el 4 de febrer, amb els Trabal, "Obiols", Montanyà i Gasch travessaren la frontera pel coll de la Manrella i arribaren a les Illes.

Els van fer anar al camp del Voló, però, com que tot just hi preparaven les filferades, van poder escapar-se'n. D'allà a Perpinyà, a Tolosa i, el 2 d'abril, a l'alberg de joventut de Roissy-en-Brie, per bé que tots dos foren traslladats un temps al castell de Saint-Cyr-sur-Morin, fins que l'exèrcit el confiscà. La segona conflagració mundial anava quallant. El 8 de desembre de 1939, totes dues famílies —gràcies al fet que Pablo Neruda, aleshores cònsol xilè a París— va fer els ulls grossos, amb les dels Trabal i Jordana, i el solitari Domènec Guansé, s'embarcaren cap a Sud-amèrica. El 9 de gener de 1940 el Centre Català de Santiago de Xile rebia els exiliats catalans. Aviat els Benguerel i els Oliver compartiren casa a Santiago de Xile uns quants mesos.

Indicis de l'any francès a la revista argentina 'Catalunya'. De tot aquest temps d'estada a França, n'han quedat indicis literaris, malauradament oblidats, tant a la revista *Germanor* —on Benguerel publicà, el 1945, tota la peripècia de Saint-Cyr en deu capítols— com,

ARXIU

sobretot, al mensual de Buenos Aires *Catalunya*, que promocionava des de l'Argentina Ramon Girón-Ribera amb la cuirassa —o excusa d'ajudar els exiliats catalans— de l'Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana (AACC). De fet, en el seu pas per l'Argentina camí de Xile, des de l'AACC es lliuraren exemplars de l'edició de *Sense retorn* de Benguerel (premi "Narcís Oller" 1938). Aquest hi col·labora-

L'autor de 'Vacances pagades' ha estat un dels puntals de la literatura catalana contemporània. Joan Oliver hagué d'exiliar-se ben aviat com a conseqüència de la desfeta de la guerra del 39.

Joan Oliver i la seva primera muller, Conxita Riera, a bord del vaixell Florida, navegant cap a Amèrica pel desembre de 1939. La seva muller morí el 22 d'octubre de 1948, tot just després del retorn a Catalunya del matrimoni Oliver-Riera.

va des del número 98 (gener del 1939); i Guansé, al número 100 hi comença una sèrie, "La vida literària a Catalunya", i al número 103 Oliver hi inclou el poema "Catalunya". Tots tres continuaran col·laborant en la revista. De fet Catalunya esdevé una mena de laboratori d'assaig per a ambdós escriptors: si, d'una banda, Benguerel hi publicà versions primícies de Valéry, Ronsard i Poe, autors als quals havia de tornar temps a venir, d'una altra, Oliver hi publicà la seva primera traducció de Molière.

Els primers anys xilens: Neruda, 'Guerrillas del aire', 'Germanor' i la memorialística. Però no ens avancem. Els exiliats arribats a Santiago s'hauran d'espavillar. Prou el Centre Català els ofereix un primer acolliment a l'Hotel Royal i els confia el mensual *Germanor*, que dirigia F. Camplà, però, per molt que publiquessin a la *Catalunya* de Buenos Aires i al mensual de Santiago, no els donava per a viure. De tota manera, amb Oliver de redactor en cap –i, a partir de la mort de Camplà a mitjan 1941, el director– i amb Guansé, Jordana, Trabal i Benguerel a la redacció –el nucli de la ILC republicana–, s'aconseguí que "el vell periòdic es convertís en una revista de primera categoria" (Torrent i Tasis *dixerunt*) i, encara més quan van aconseguir les col·laboracions del filòsof Josep Ferrater-Mora, amb el qual els havia de lligar una profunda amistat.

Un dia caldrà fer un estudi seriós de les col·laboracions de la revista, en què Oliver publicava una sucosa secció, *L'hora de les bruixes*, aquesta sí recuperada a l'*Obra en prosa*. A més dels articles, hi publicà també poemes propis (al número 515 "Romanç miserable", que va formar part de *Saló de tardor* el 1947), versions d'autors diversos (per exemple, Jules Supervielle al número 521) i les versions reelaborades d'alguns dels seus articles, cosa que ens permetria de seguir el *fieri* creatiu de l'autor. Tres botons de mostra: l'article "Del foc", aparegut al número 512 de *Germanor* l'octubre

A l'exili, Joan Oliver, per poder subsistir, va fer de representant de sabates i de venedor de vi amb una camioneta.

del 1946, anà a parar primerament a *Ariel* (maig de 1948) abans d'anar a raure a *Tros de paper* (1970), únic lloc on es guarda del volum de l'obra completa; "Gèrmens", publicat al número 529 de l'octubre de 1947, anà a parar a *Destino*, en castellà, el 23 d'abril de 1955, únic lloc on queda constància en l'aplec de Proa; "Importància del passadís", publicat a *Germanor*, número 507 (juny de 1946), anà a parar al primer exemplar de la mallorquina *Raixxa* (1953). No hauria resultat fantàstic de poder-ne comparar les diferents versions? Un incís, encara, si se'm permet: la memorialística d'Oliver s'inicia en aquests papers, encara que no qualli fins el 1960. L'anècdota es paradoxal i prové d'una mena de juguesca: Benguerel i Sales volen escriure una novel·la a quatre mans i endur-se el

Sant Jordi. Oliver els desafia dient-los que el premi d'aquell any se l'endurà ell, i se'n va a passar l'estiu a la Garrotxa per escriure-hi, però la novel·la no li surt. S'excusa davant l'amic, però ho fa amb unes cartes suculentas, retratant i descrivint magistralment els habitants del poblet on s'està (les Preses). Benguerel se n'adona tot seguit. Si escrivís una mena de memòries com aquestes cartes, li dirà, en Sales i ell ja es podien retirar. Oliver no escriurà cap novel·la, però guanyarà el premi "Martí Paydró" amb *Temps, records* d'aquell any. Els fulls passaren a denominar-se *Temps i memòria* a *Biografia de Lot...* (1963), després *Temps, memòria, infants* a l'edició del 1983 i, finalment, *Temps, records*, amb molt de material inèdit, del tot suculent, a *Obra en prosa* (1999). Bé, doncs aquest aspecte memorialístic de l'escriptor havia començat a Xile.

Enllà de les lletres, que diversificaren també en col·laboracions a les emissores de ràdio (Gómez de la Serna agraeix un comentari d'un dels seus llibres a Benguerel) i a la premsa –a *La Nació* i, sobretot, a *La Gaceta Literaria*, que coordinava Trabal, del diari *El Mercurio*– cal destacar més aspectes humans d'aquells anys. Oliver i els Benguerel compartiren mig any casa a l'Avenida de Francia. Arribà la diada de Sant Jordi de 1940. Els escriptors xilens, que celebraven la Festa del llibre, conviden Benguerel a parlar. Se li escalfa la boca i exalta el llibre com a símbol de la llibertat de què no gaudeix Espanya. L'ambaixador espanyol ho sent per ràdio i mou els fils perquè Benguerel sigui expulsat de Xile. Oliver i els amics han de remoure metafòricament Roma i Santiago fins que el PEN Club xilè pren cartes en l'afer i Chela Reyes redacta una rèplica fent constar el dret que tenen els adversaris del feixisme a oposar-s'hi en públic. L'ambaixador espanyol emmudeix fins al punt que l'11 de setembre Benguerel tornarà a fer un discurs encès (i Oliver el publica al *Germanor* de l'octubre) sense

que aquell aleni. Encara un altre fet: conegut l'afusellament de Companys, tots dos preparen per al 24 d'octubre una "Vetllada necrològica" en honor del president assassinat. Volen fer rebombori i, com que han agraït amb un sopar a Pablo Neruda que els ajudés a anar a Xile quan era cònsol a París, el conviden a l'acte. Declina la invitació, però Nefalí Reyes els escriu el cèlebre poema "Canto a la muerte y resurrección de Lluís Companys", que avui figura a *Tercera residència* (1947).

Tanta activitat fa l'efecte que es movien per Santiago com el peix a l'aigua, i no: simplement, subsistien amb esforços. Benguerel guanya el "Fastenrath" del 1941 amb la peça teatral *Fira de desenganys*, i ha escrit que aquells 500 pesos argentins li van permetre de sortir de penes i endegar la fabricació de productes farmacèutics a què es volia dedicar. Oliver farà de representant de sabates i vendrà vi amb una camioneta.

Les coses se li començaran a redreçar el 1942, perquè l'ambaixada anglesa els encarrega, a ell i a Trabal, escrits antifeixistes (que es publicaven a *La Defensa*) i programes de ràdio. Van ser les cèlebres "Guerrillas del aire", emeses per la Radio Nacional de Agricultura, de Santiago, veritables peces de radioteatre en la línia del pamflet polític.

Xile, encara: Jocs Florals de 1943 i "El Pi de les Tres Branques". Llevat de Guansé, que era secretari remunerat del Centre Català, per qüestions de picabaralles polítiques l'equip de redacció de *Germanor* va dimitir en pes a la primavera del 1943 i Oliver va dirigir, aleshores *Senyera*, una publicació més política que literària, de durada breu. Però el 16 de maig de 1943 se celebren els Jocs Florals, presidits per Margarida Xirgu. Benguerel és secretari del jurat i procura de repartir premis per als amics: Oliver s'enduu la Flor natural amb *Infinita fortuna de la sang* i la Copa Artística per *Relacions* (la Viola se l'emporta Josep Carner, que també guanya el "Fastenrath" per *Nabi*); Ferrater Mora

guanya el "Concepció Rabell" per *Les formes de la vida catalana*, que s'editarà l'any següent en català i en castellà; Guansé, per *Ruta d'Amèrica*, s'emporta un premi extraordinari.

Des del 1946 Oliver i Benguerel projecten d'editar una col·lecció de llibres catalans; la inauguraran el juliol del 1947 amb un poemari d'Oliver, *Saló de tardor*; seguiran sis volums més: *La màscara: tres contes* (1947), de Benguerel —amb relats guardonats a Bogotà i a Londres—, *El llibre del sentit* (1948) de Ferrater Mora, i ja sota la promoció exclusiva de Benguerel, *Elegies de Bierville* (1949) de Carles Riba, *El Rusio i el Pelao* (1950) de C. A. Jordana, *La pluja d'or* (1950) de D. Guansé, i *Llunyania* (1953) de Josep Carner. De Xile estant les lletres catalanes continuaven ben vives i, a més, no tenien la censura de l'interior. Els oferiren originals Marià Manent, Josep Pous i Pagès, Bofill i Ferro, Clementina Arderiu, Melcior Font, Albert Junyent... Ara, la butxaca (o la generositat) dels exiliats catalans no donava per a tant i, vistes les dificultats sofertes a l'hora de publicar el llibre de Carner, Benguerel va donar per acabada la col·lecció quan ja tenia els ulls posats en el retorn.

Però no ens tornem a avançar. Aquell any 1947 els dos amics, van enllestir a quatre mans *L'amor deixa el camí ral*, obra dramàtica en vers i prosa, estrenada el desembre al Centre Català de Santiago (i reestrenada a Barcelona, el 8 d'abril de 1954), tot i que ha restat inèdita, llevat d'uns fragments publicats a *Germanor* el gener del 1948. La muller d'Oliver és a Catalunya, preparant el retorn del marit; ell s'enyora. Possiblement han discutit amb Benguerel la versió de "El cementiri marí", de Valéry, que aquest publica a *Germanor* el desembre.

La postració del retorn. A la primavera de gener del 1948 Oliver s'embarca a bord del *Vinland* i escriu a l'amic la cèlebre "Epístola d'alta mar", amb referències al cementiri valerià. A Barcelona es troba un país canviat, el seu patri-

moni esfondrat, la mare malalta i envellida. A sobre, el 22 d'octubre mor la seva muller, Conxita Riera. La consumpció d'Oliver és total; fins i tot rumia de tornar-se'n a Xile. Per postres, a principi del 1949, la policia troba a casa seva revistes comprometedores que malparlen de Franco en un escorcoll i és empresonat a la Model de Barcelona. Aquest empresonament s'ha mitificat. Fent les corresponents consultes, en carta del 16-I-1991, la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació de la Generalitat de Catalunya m'informà que als arxius consta que "va ingressar a la Presó Cel·lular de Barcelona el 12-III [...] posat en llibertat del 22 de març de 1949". Només la seva feina a la Muntaner-Simon, adaptant el Bompiani, la publicació de *Poesia de Pere Quart* (1949) i les segones núpries amb Encarnació Serra, que sempre anomenà Eulàlia o Lai, el 25 de maig de 1950, li van començar a redreçar els ànims. Però això ja són figures d'un altre paner, i excediria la dècada que ens hem proposat d'exposar.

Lluís Busquets i Grabulosa

Joan Oliver, a la seva residència de Santiago de Xile. L'escriptor va arribar a Xile a començaments del 1940 i hi va romandre fins a les primeries de gener de 1948. En aquest país va desenvolupar una frenètica activitat com a col·laborador de diverses revistes d'exili.